

МОРТАЛИТЕТ НАСЕЉА ТЕМСКА ТОКОМ ДВАДЕСЕТОГ ВЕКА

Игор Лешчешен¹, Катарина Космина¹¹, Растислав Стојсављевић¹¹¹,
Стефан Котрла¹, Срђан Радојчић^{1V}

Примљено: 12.07.2013. | Прихваћено: 25.10.2013.

РЕЗИМЕ: *Морталитет у многим насељима у Србији представља проблем ширих размера јер утиче негативно на природни прираштај и демографску будућност насеља. Смртност становништва условљена је низом историјских, друштвено-економских, културних, образовних али и локалних и природних чинилаца. Смањење броја становника у насељу Темска директна је последица негативног природног прираштаја али и све чешће емиграције, нарочито младог становништва.*

Кључне речи: *Темска, mortalitet, Пирот, становништво*

УВОД

Истраживано насеље налази се у источној Србији, у Пиротској општини, на обронцима Старе планине. Село Темска, које се кроз историју, условљено честим неповољним историјским догађајима, померало час низводно час узводно, коначно је у XIX веку везано мостом преко реке Темштице и усталило се на месту где је данас. Назив села потиче од средњовековне тврђаве Темско, чији остаци се наазае у непосредној близини. Када је започео тренд опадања броја становника, због смањења стопе наталитета, порастао је значај mortalитета у обликовању старосне структуре становништва као и његова важност за демографски развој популације. Предмет истраживања је mortalitet насеља у периоду 1901-2000. године. Задатак истраживања јесте да се обухвати један дужи временски период у којем се детаљније може пратити развој ове појаве, да се обраде сви неопходни фактори да би се што поуздано

¹ Друштво младих истраживача Департмана за географију, туризам и хотелијерство „Бранислав Букуров“, Трг Доситеја Обрадовића 3, 21000 Нови Сад. Контакт: igorlescesen@yahoo.com

¹¹ Northwestern University International Studies and Radio/Television/Film double major, 633 Clark St Evanston, IL 60208, US

¹¹¹ Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Департман за географију, туризам и хотелијерство, Трг Доситеја Обрадовића 3, 21000 Нови Сад.

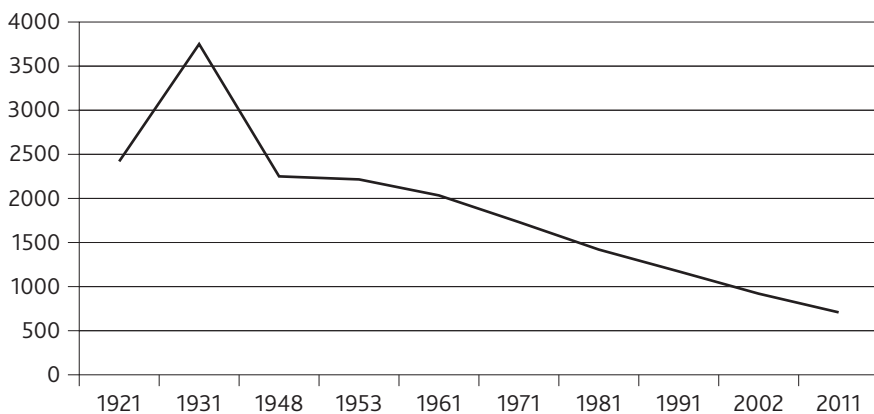
^{1V} Гимназија „Жарко Зрењанин“, Палих бораца 9, 21460 Врбас.

даније учили могући узроци и предвиделе последице. Циљ истраживања је да се дође до конкретних резултата и показатеља, да се скрене пажња на негативне последице и укаже на мере које би донекле санирале овај проблем. Морталитет становништва одређен је читавим низом друштвених и природних фактора У раду су представљени: кретање броја становника, стопа mortalитета, просечна старост у време смрти, стопа смртности одојчади и узроци смрти. Методе коришћене у раду су теренско прикупљање података и компјутерска обрада истих.

КРЕТАЊЕ БРОЈА СТАНОВНИКА

Прве податке о броју становника у Темској даје нам Феликс Канец у свом делу „Србија – земља и становништво“, он наводи да је 1879. године у Темској живело 1.035 становника. Први званичан попис, којем смо имали приступ, извршен је 1921. године, када је у Темској живело 2.445 становника. Закључује се да је у периоду од 41 године број становника Темске порастао за 1.410 лица. И наредна пописна година, 1931. указује на тренд пораста броја становника, те пописне године у селу је живело 3.745 лица, што је максималан број становника овог насеља у његовој историји.

Већ наредна пописна година, 1948, доноси пад броја становника од 1.501 лица. Овако велики пад броја становника свакако је и последица Другог светског рата и смрти или избеглиштва великог броја лица. Од ове пописне године (1948) до последње године обухваћене у раду (2011) бележи се константан пад броја становника. Узрок оваквог кретања је смањење природног прираштаја проузрокованог емиграцијом фертилног становништва из насеља. Највише становника, 3.745 лица, Темска је имала 1931. године, а најнижи број становника забележен је управо последње пописне године (2011) и износи 707 лица.

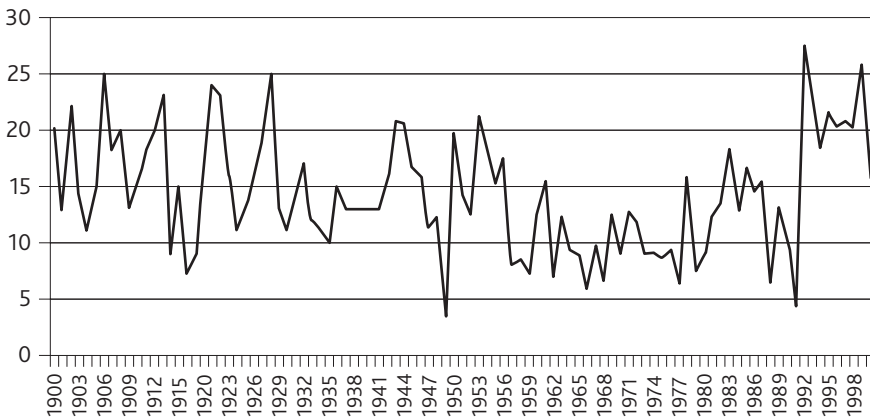
Графикон 1. Кретање броја становника насеља Темска од 1921 - 2011. године

Извор: Израчунато на основу пописа становништва 1921-2011. године
Републичког завода за статистику

СТОПА МОРТАЛИТЕТА

Релативни број умрлих (стопа морталитета) представља годишњи број умрлих на 1.000 становника неке популације. Иако се најчешће користи као показатељ смртности неког насеља, јер се лако рачуна и има лако схватљиво значење, ипак представља веома грубу меру морталитета јер не узима у обзир старосну структуру, која је најважнији извор варијација виталних догађаја (Ђурђевић, 2001).

Током деведесетих година двадесетог века настављен је тренд повећања броја умрлих као и опште стопе морталитета. Просечна стопа морталитета у првој половини двадесетог века износила је 15‰, док се у другој половини века вредност стопе морталитета смањила на 13‰.

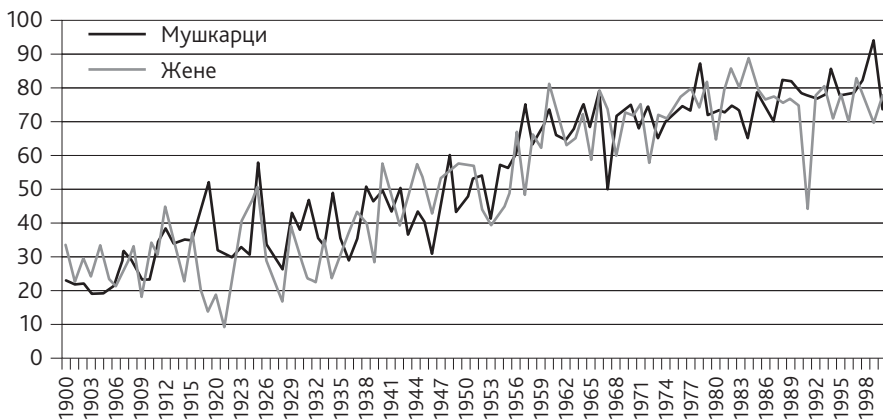

Графикон 2. Кретање стопе морталитета 1901-2000. године.

Најмањи број умрлих је 1949. године са 4 умрла лица на 1.000 становника. Просечна смртност у овом периоду је 15 умрлих на 1.000 становника. На графикону број 4 уочава се да је на почетку периода па до Другог светског рата стопа морталитета варирала од максималних 25‰ до 7‰. После Другог светског рата забележена је ниска стопа морталитета (1949. година) а затим нагли скок 1950. године, исти случај је и са 1992. годином када је такође забележена ниска стопа морталитета након чега је уследио нагли скок на 27‰. Стопа морталитета током последње деценије двадесетог века износи 20‰, што је за 5,7‰ веће од просека за стогодишњи период.

ПРОСЕЧНА СТАРОСТ У ВРЕМЕ СМРТИ

Највиша просечна старост у време смрти мушке популације забележена је 1999. године са просечном старашћу од 94 године. Разлог томе јесте велики проценат старог становништва као и бољи животни услови током друге половине двадесетог века. Најнижа просечна старост у време смрти у насељу забележена је 1921. годи-

Графикон 3. Просечна старост у време смрти 1901-2000. година

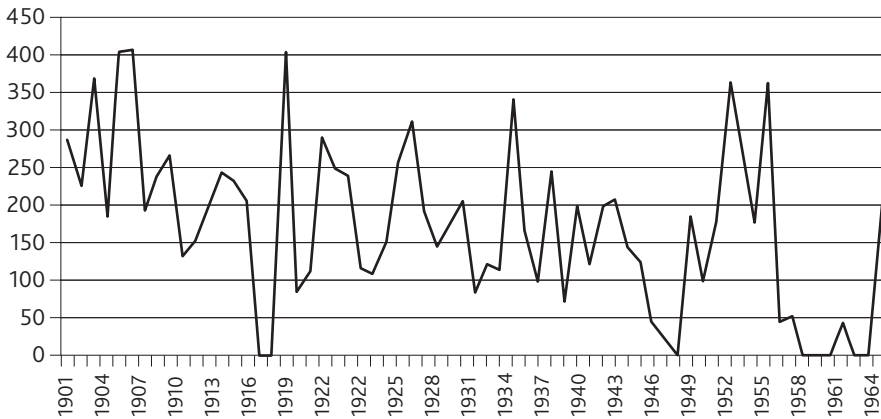
не, свега 19 година. Разлог томе јесте велики број умрле одојчади забележен те године (20) и недовољна доступност здравствене неге. Просечна старост у време смрти бележи тренд раста током целог двадесетог века. Последње деценије истраживањег периода (1991-2000. година) просечна старост у време смрти износи 77 година.

Просечна старост у време смрти мушког становништва у посматраном периоду (1900 – 2000) износи 54 године, а жена 52 године. На графикону број 5 може се уочити да је просечна старост током прве половине двадесетог века мала, мушкарци просечно живе 36 а жене 34 године, али се уочава тренд раста. Разлог томе је велика смртност одојчади, неадекватна здравствена нега као и ратна дешавања током овог периода. Током друге половине двадесетог века просечна старост у време смрти је порасла на 71 годину за мушкарце и 69 година за жене, што представља повећање просечне старости скоро двоструко. Очекивано трајање живота у Републици Србији (без Косова) на крају двадесетог века (2000. година) износило је за мушкарце 69 година а за жене 74,5 година (Панев, 2003). У Темској, просечна старост у време смрти за мушкарце 2000. године износила је 80 година, што је 11,6 година више од републичког просека, а за жене 75,9 година што је за 1,4 године више од републичког просека.

СТОПА СМРТНОСТИ ОДОЈЧАДИ

Смртност деце у европским земљама је генерално у паду, такав тренд забележен је и у Србији. Посебну пажњу неопходно је посветити смртности одојчади (категиорија 0-1 године живота) која је била изражена чак 65 од истраживаних 100 година. Значај ове појаве огледа се, поред повећања укупног броја умрлих, и у смањењу средње старости у време смрти.

Број умрле одојчади у посматраном периоду износи 571. Велики број умрле одојчади забележен је почетком двадесетог века. Разлог томе су лоши услови за рађање, недостатак неге за труднице, а затим се тај број смањује после Другог

Графикон 4. Кретање стопе смртности одојчади 1901 - 1965. година

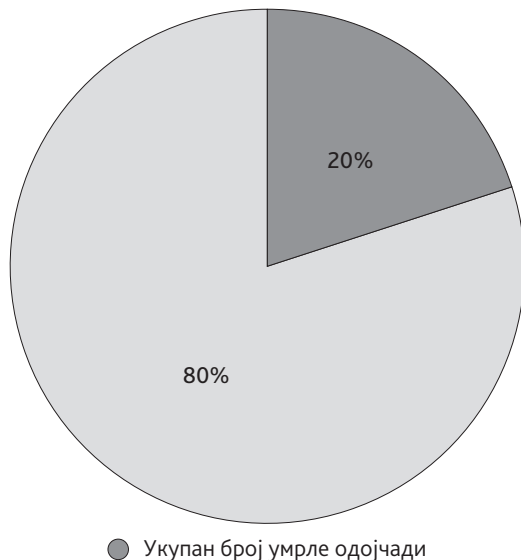
светског рата због много бољих услова. Појава умирања одојчади јавља се до 1965 године, када је забележен последњи случај смрти одојчета у насељу.

Стопа смртности одојчади имала је високе вредности током прве декаде двадесетог века (1901-1910. година) и износила је просечно 270,3‰. Већ следеће декаде (1911-1920. године) уочава се смањење стопе смртности одојчади за 108,3‰ и износи 162‰. За овако ниску стопу, у односу на претходну деценију, одговор треба тражити у 1916. и 1917. години када у матичним књигама умрлих и рођених није било уписа ни рађања ни умирања деце. Трећа деценија двадесетог века поново бележи пораст стопе смртности одојчади на 206,5‰. Наредне две деценије бележе пад стопе смртности одојчади, 1931-1940, 163‰ и 1941-1950. година, 126,9‰. Током педесетих година стопа смртности одојчади забележила је пораст у односу на претходну деценију за 29,7‰ и износила је 156,6‰. Последњих пет година у којима су забележени случајеви смрти одојчади (1961-1965. година) стопа смртности одојчади износила је 49,1‰.

Током прве половине двадесетог века (1901-1950) годишње је просечно умрало десеторо одојчади. Највећи број умрле одојчади у овом периоду, забележен је 1906. године, 26, а затим 1921. године, 20. Најмањи број забележен је 1949. године када није забележен ниједан случај смрти одојчета. У другој половини посматраног периода (1951-2000) последњи случај смрти одојчета забележен је 1965. године. До те године, просечно је умрало три одојчета годишње, највећи број је забележен 1953. године, 12 одојчади. Почев од 1966. године па до краја посматраног периода у селу није забележен ниједан случај смрти одојчета.

Неопходно је истаћи да је у периоду када се јављала смртност одојчади, од 1901. до 1965. године, она чинила чак 20% од укупног броја умрлих у насељу у том периоду.

Број умрле мушке одојчади у стогодишњем периоду је 294 а женске 277. У првих 50 година посматраног периода број умрле мушке одојчади износи 271, док је женске 259. Разлог вероватно лежи у веома лошим условима за рађање, неадекватним хигијенским условима и недостатку лекарске неге за одојчад.

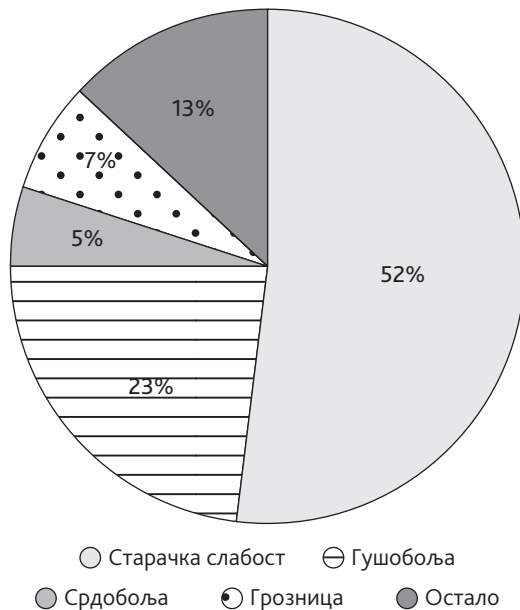

Графикон 5. Однос укупног броја умрле одојчади и укупног броја умрлог осталог становништва у периоду 1901-1965. године

Од почетка посматраног периода број умрле одојчади је доста висок, касније тај број варира, али генерално има тренд опадања. После Првог светског рата број умрле одојчади се повећава, а током тридесетих година двадесетог века тај се број смањује. После Другог светског рата број умрле одојчади се повећава а педесетих година се тај број смањује због бољих услова рађања. Током целог посматраног периода и мушка и женска одојчад имају релативно исти број умрлих, ипак, током истраживаних сто година умрло је дванесторо мушке одојчади више него женске.

УЗРОЦИ СМРТИ

У неразвијеним земљама смртност је везана за заразне болести и епидемије, као што су заразна дијареја или мале богиње код деце, а код одраслих смртност због сиде, туберкулозе, маларије, итд. Ипак, у свим земљама у свету, како неразвијеним, тако и развијеним, па и у Србији, велику групу превремене смртности чине хроничне незаразне болести као што су болести срца, цереброваскуларне болести (шлог), дијабетес, хроничне плућне болести и малигне болести. Ове болести су тесно везане са начином живота, врстом исхране (велике количине масти, шећера, недовољне количине свежег воћа и поврћа), пушењем, конзумацијом алкохола, као и недовољним физичким кретањем. Повреде и самоповређивање такође представљају групу која значајно указује и на друге параметре, социјално стање у друштву, саобраћај, заштиту на раду, заштиту деце при игри, одласку у школу и стање менталног здравља. За Србију је значајно да се овај морталитет може спречити па чак и онај од малигнух болести, пре свега карциноми који се могу рано

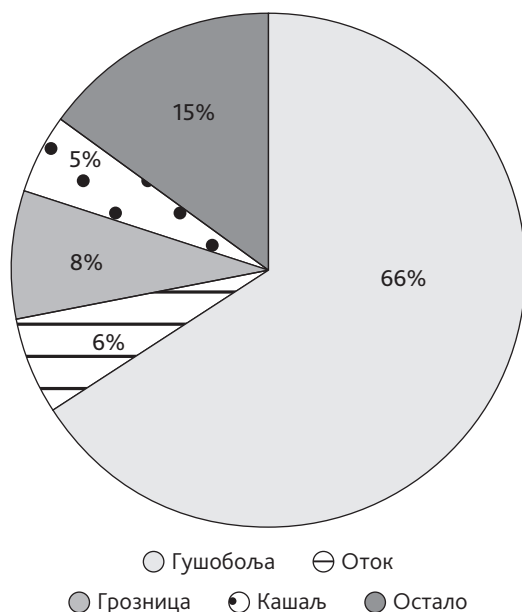
Графикон 6. Најчешћи узроци смрти одраслог становништва у периоду 1901-1948. године.

открити и излечити у „премалигној фази“ што важи и за остале хроничне болести. Колико побољшање животног стандарда утиче на продужетак животног века показује пример земаља ЕУ, како оних које су присутне чланству пре 2004. године, тако и оних које су приступиле чланству после. То је директно повезано са значајним мерама превенције које нису само „медицинске“ већ се односе и на стил живота. Наравно, није довољно деловати на један фактор ризика и један узрок, неопходно је да постоји свест становништва о ризицима по здравље, али и могућност да се ти ризици избегавају. Одређена промена у начину живота може знатно да утиче на здравствену слику нације. Уз то су и демографски фактори, а то је рађање, стопа рађања, стопа репродукције нације и сл. (Соларевић, 2009).

Током прве половине двадесетог века, 1901-1948. године, најчешћи узроци смрти одраслог становништва јесу: старачка слабост са 52%, гушобоља са 23%, грозница са 7% а затим срдобоља са 5%. Разлог томе је непостојање лекова за ове болести. Од осталих болести помиње се несрећни случај, глад, јектић, богиње и друге.

После Другог светског рата искорењене су неке болести које су биле присутне током прве половине истраживаног периода (1901-1948), а њих су замениле болести „модерног доба“ као што су дијабетес, инфаркт, рак, итд. Многе од ових болести су проузроковане променом начина и све бржим темпом живота, стресом као и сопственом немарношћу становништва. По завршетку Другог светског рата узрок смрти је престао да се уписује у Матичну књигу умрлих, бележе га надлежне здравствене установе, а овим подацима нисмо имали приступ.

Највећи узрок смртности одојчади у посматраном периоду је гушобоља са 66%. На другом месту је грозница са 8%, на трећем месту је оток са 6% и на четвртом

Графикон 7. Најчешћи узроци смртности одојчади у периоду 1901-1965. година

месту је кашаљ или упала плућа са 5%. Разлог умирања одојчади због ових болести је неадекватна здравствена нега и недостатак лекова.

ЗАКЉУЧАК

Број становника насеља Темска се од 1931. годне налази у сталном опадању. Одговор за овакво стање треба тражити пре свега у емиграцији младог становништва што са собом повлачи низ негативних демографских последица. Стопа морталитета током прве половине двадесетог века износи 15‰, док се, у другој половини истраживаног периода, вредност стопе морталитета смањила на 13‰, а на то је утицао низ фактора. То су, пре свега, биолошки и социо-економски фактори (старосна структура становништва, ендемичне болести, ратне године, лоши услови живота, сиромаштво и други), тако да у ранијим годинама имамо већу смртност младог становништва, односно деце (одојчади). Просечна старост у време смрти за цео истраживани период код мушкараца износи 54 а код жена 52 године. Током прве половине двадесетог века просечна старост у време смрти за мушкарце износила је 36 а за жене 34 године, током друге половине двадесетог века просечна старост у време смрти за мушкарце достиже 71 годину а за жене 69 година. Стопа смртности одојчади за период 1901-1965. године износи 180,5‰, Највећу вредност стопа смртности одојчади има у првој декади двадесетог века, 270,3‰ да би до половине шездесетих година (1965. године) њена вредност опала на 49,1‰. Уо-

чене су знатне разлике у сваком од представљених параметара пре и после Другог светског рата.

Неопходно је истаћи да је искорењена смртност одојчади, да је продужен животни век људи, а све то због побољшања животног стандарда, пре свега бољих животних услова, развоја медицине и побољшања здравствене неге, како за одрасла лица, тако и за децу и одојчад. Упркос свему истакнутом, број умрлих лица у овом селу је и даље велики у односу на број становника и заједно са минималном или нултом стопом наталитета као и емиграцијом пре свега младог становништва, доприноси депопулацији становништва насеља.

Све већи број младих особа одлази у градове, природни прираштај је минималан, највећи проценат становништва чине људи средњих година и старије особе. Неопходно је подизање свести мештана у погледу склапања брачних заједница, планирања породице, проналаска запослења, и генерално рад који ће пре свега допринети развоју насеља. Такође, неопходна је ближа сарадња општине са месном заједницом, издвајање већих средстава како за Темску, тако и за друга насеља која имају проблеме оваквог типа. Потребно је стално радити на побољшању услова за живот на селу, на изградњи инфраструктуре, бољим везама са Пиротом, додељивању бенефиција у пољопривреди, како би се задржало млађе становништво и подстакло ново становништво да се врати на село и ради на његовом опстанку и развоју.

Напомена

Овај рад је резултат истраживања чланова ДМИ „Бранислав Букуров“ током 2007. и 2008. године.

ЛИТЕРАТУРА

- Ђурђевић, Б., (2001): *Основне технике у демографији*, Змај, Нови Сад.
- Ђурђевић, Б., (1996): *Географија становништва*, Природно-математички факултет, Институт за географију, Нови Сад.
- Каниц Ф., (1985): *Србија – земља и становништво*, Српска књижевна задруга, Београд.
- Соларевић, М., (2009): *Морталитет Бешенова у периоду 1900-2008. године*, рад у рукопису, Нови Сад.
- Матичне књиге умрлих 1895-2000, Месна канцеларија Темска.
- Панев, Г. (2003): Mortality Trends in Serbia During the 1990s, *Stanovništvo* 1-4